

GERGELY GABRIELLA NAPLÓJA

*Részletek**

Szülőfalumról

Az én szülőfalum Törökkanizsa és Józseffalva is, úgy össze vannak nőve, mint Buda és Pest, azzal a különbséggel, hogy nincs köztük folyó, sőt még egy jelzés sem. Egyszerűen van egy utca, amelynek Határ utca a neve. Itt az utca egyik oldala Törökkanizsa, a másik oldala már Józseffalva. Nagyon mulatságos arra gondolni, hogy ha egy kocsis az úton halad, két kereke egyik faluban van, a másik kettő a másikban. Mikor születtem, józseffalvi voltam, pár évre rá néhány utcával odébb költöztünk, akkor törökkanizsai lettem. Emlékeim a nagy fűzfabokrokkal szegélyezett, kanyargós Tiszához fűznek. Ez a szép táj megmaradt emlékül. Törökkanizsa nem tartozott a kis sárfészek falvak közé, már akkor járási székhely volt, sok kisebb-nagyobb község tartozott hozzá közigazgatásilag. Három kastély is volt a faluban, gróf Maldegchein, báró Talián Béla kastélya (ő egyszer miniszter is volt) és a Sulpe Vilmos-féle kastély. Sulpe nem volt mágnás, egyszerűen csak nagyságos úr, de senkivel nem érezte, hogy ő nagyságos úr, kedves, közvetlen ember volt. Köszönésben egyszerűen nem lehetett megelőzni. Egy óriási csodálatos parkja volt, ősi terebélyes fákkal, szépen ápolt virágok és pázsit, valóságos kis paradicsom. Ez a gyönyörű park nem volt elzárva a nagyközönség és a pihenni vágyók elől. Hányszor eltűntem már nagyobbacska koromban egy jó könyvvel, megkeresve a kedvenc padomat egy árnyékos fa alatt, különösen a som érése idején, teledugtam zsebemet a piros sommal. Az idősebb grófok és bárók kriptáikban nyugszanak, a fiatalok eltűntek. . .

A Gelbmann családban új kisbaba érkezését várták. Anya egy kicsit zavarban van, mert három nagylány volt a háznál, és a legidősebb, Etelka már menyasszonyjelölt volt. Ez a gyermek már a XX. század gyermeke lesz – mondta apám. Valóban a XX. század első tavaszán, éppen húsvét ünnepén születtem. A család nagyon örült, hogy kislány született az öt fiú után. – Legalább öregségünkre lesz valaki, aki gondunkat viseli. . .

Apró emlékeim – a dobordanok

Még óvodás korom előtt történt. Anyámnak abban az időben kézimunka-előnyomdája volt. Jöttek drukkoltatni, többnyire szerb lakosok. A lányok, asszonyok ügyesen hímeztek. Nagy divat volt a madeira, a richelieu és a toledó hímezés. A házimunka mellett

* Az 1992. októberi számunkban közölt szöveg befejező része

ez jövedelmező foglalkozás volt. A lányok egyedül hímezték jó előre a kelengyjüket. Különösen hetipiac napján jelentek meg kosárral a karjukon nálunk. Benyitottak az ajtón, és azt mondták, dobor dan, vagyis szerbül köszöntek, dobar dan, jó napot. Miután mindegyik így lépett be, én egyszerűen dobordanoknak neveztem őket. Anya ilyenkor egyáltalán nem ért rá velem foglalkozni, próbáltam rosszkaldolni, de senki sem törődött velem. Mikor végre mindenki elment, anya leroskadt egy székre, s azt mondta, hagyjál, mert nagyon fáradt vagyok. Egyszer egy „dobordan” sokáig válogatott, én pedig eldugtam a kosarát. Ettől kezdve rendszeresen eldugtam, rafinált módon a legkülönbözőbb helyekre. Hiába volt minden szidás. De anya pillanatok alatt megtalálta. Amikor egyszer anya panaszkodott rám, apa azt mondta, hogy hamarosan itt a tavasz, az udvarban fogok játszani, jövőre pedig beadjuk az óvodába. . .

1914-ben Boriskáéknál sok minden megváltozott. Náci bácsi eladta a régi, még a szülőkől örökölt, de erősen renoválásra szoruló házát, és vett egy szép nagy úri házat. Csukott, faburkolatú kapualj, egymásba nyíló szobasor, széles üvegfolysó, kis park egy óriási cseresznyefával. Lila klematisz futotta be az üvegfolysót. A park után egy kövesudvar, rengeteg melléképülettel, valamikor gazdasági épületek lehettek. Boriska nagyon örült az új otthonának.

Nyáron kényelmes kerti garnitúra állt a fa alatt, és az érett, nagy szemű, fekete cseresnye szinte szájába lógott az alatta ülőknek.

Az első világháború

Sajnos, sokan elmentek. Rövidesen bevonulásuk előtt megjött Ármin bátyám a meszeszi Felvidékről, Jenő pedig Győrből, kórházi segédorvos volt, és egy menyasszonyjelöltet hagyott ott fájó szívvel. Misi és Aladár már előbb otthon voltak. Hazajöttek, mert még látni akartak bennünket, és egymást is, mielőtt bevonulnak. Sajnos, ez korosztályuk szerint meg is történt, a háború már megkezdődött. Rövidesen Bertold sógoromnak és Henrik sógoromnak is be kellett vonulnia. Szegény édesanyám, négy fia és két veje a háborúban. A sajtóban a hazafias uszítás folytatódott, az emberek pedig várták az új híreket.

Bátyáim is kikerültek a harcterekre. Ármin a szerbiai harctérre, Misi olaszországi harctérre, Jenő hadikórházba, mindig harcközelben, a két sógorom pedig az orosz harctérre. Zelnika Náci pedig Galíciába, Psemysl várába. Most már igazán volt elég ok aggodni értük, és lesni a rózsaszín katonai nyomtatott tábori lapokat.

Először Ármin bátyám került fogságba a szerb harctéren, pár hónap múlva erről valahogy értesíteni tudott bennünket, de később egész háború alatt nem volt hírünk róla. Kétségbeesve gondoltunk arra, hogy talán már nem is él. Aladár katonai éveire nem tudok visszaemlékezni. Segédszolgálatos volt a rossz szeme miatt. Misi Olaszországban, Piavenál harcolt, ahol megsebesült a karja, kórházi gyógyulása után azonnal visszaküldték a harctérre, újra az olasz frontra került, de más helyre, itt ismét megsebesült, most súlyosabban, a vállán, sokáig tartott a gyógyulása. Akkor kapta meg a signum laudis kitüntetést, a 10 napos szabadságnak mindennél jobban örült. . . Jenő már komoly és sürgős műtéteket is végzett a fronton. Munkájáért kapta a magyar Vöröskereszt kitüntető jelvényét. A hosszú háború alatt egyetlenegyszer kapott szabadságot.

Most már nem csak a városokban volt nehéz az ellátás, hanem falun is. A háziasszonyoknak, bizony, sok gondot okoztak a hiánycikkek, de nekem minden jó volt, a legegyszerűbb étel is pompás volt. Édesanya még a sok gyerek idejéből megszokta, hogy min-

den héten maga sütött egy nagy kenyeret, és péntekenként barcheszt. Ehhez a lisztet mindjárt az új búza beérése után a Grujić-malomban apa beszerezte. Zsákban ott állt a kamrában egy évre való. A korpából a komlót kis gömb alakúra formálta, a nyári napon vesszőkosárban megszártították. Egy vászonzacskóban ez is ott volt felakasztva. Ezt használta anya élesztő helyett. Tésztából hagyott kovászt, eltette a következő sütésig. A kenyérsütő teknőben este felverte a kovászt, hajnalban felkelt, bedagasztotta, a szakajtóban tiszta konyharuhában pihent a tészta, és reggel elvitték a pékhez.

Hogy lehetett volna panaszom, ha ilyen kenyeret ehettem. Bezzeg a pestiek. Emlékszem még a versre:

*Feketén fekete,
vajon már lehet-e,
nincs neki külleme, állaga, anyaga,
borzasztó, hogy a pék hogyan spórol vele,
a svábbogarat se teszi bele.*

Humornak jó volt, de ha tényleg ezt kellett volna enni, borzasztó lehetett. Nemcsak a kenyér gondját vállalta anya, aki most üzletasszony lett, de a zsírról is gondoskodni kellett a kóser háztartásban. Magam előtt látom anyát, fájós, kövér lábszárait a fekete fűzős cipőben, amint ráteszi a libákra, és tömi őket. Mindig két libát tömött egyszerre. Nagyon ügyesen dugdosta a kukoricát a csőrükbe. Mindig jó kövérek és szép májúak lettek. Ezt is már rég megszokta, amikor a fiai egyetemisták voltak, és küldözgetni kellett a csomagokat Pestre. A háború pedig csak húzódott, csak húzódott, csak kitolódott, az emberek nagyon szenvedtek a háború okozta bajoktól, elkeseredtek a hiábavaló vérontástól és nélkülözésektől. Túrtek és vártak. A forradalmaknak is megvan mindig a politikai háttere, amelyről a tömeg nem tud, de jó előre el van már készítve. Azok a politikusok, akik ezt akarták, a kellő pillanatban nagy sikerrel robbantottak ki egy országos forradalmat, és villámszerűen megmozdult mindenütt az elkeseredett tömeg. Természetesen a mi kis Kanizsánkban is kitört a forradalom. Ez nálunk úgy zajlott le, hogy a tömeg a főutcára vonult, feltörte és kirabolta az összes üzletet. Náci sógoromat kékre-zöldre verték. Egyedül a mi üzletünk nem lett kifosztva. Mi lehetett az oka, apám iránti tisztelet vagy a jó erős vasdednyők? Ki tudja! Minden áru megmaradt. Flóránk ijedtében és félelmében, amit gondolt menteni, bedugta a kályhába. Az első befűtésig ez el lett felejtve. Így nagy bűz közepette elégett. A kanizsai forradalom egy nap alatt lezajlott. Aztán a nép várt, mi lesz tovább.

Pesten azonban nem ment ilyen egyszerűen, mert hiszen ott bűnbakot is kellett találni. Ki lehet jobb bűnbak, mint a zsidók. Ki lehet a veszített háború oka, persze hogy csak a zsidók. Csak a zsidók, a hadiszállítók, a feketézók, a kommunisták, legegyszerűbb így a közhangulatot ellenük fordítani. Antiszemita kampányt indítottak a különböző, erre a célra alakult egyesületek. Például volt Ébredő Magyarok, és ki tudja, milyen más hasonló. A Próney testvérek az utcán inzultált és összevert zsidóknak voltak a rémei. Ez volt hát az a híres őszirózsás forradalom, amelyet a Tanácsköztársaság követett. Mindezekről mi a csendes falunkban csak hallomásból tudtunk. Azt is, hogy az ellenállók megbuktatták a Tanácsköztársaságot, és román csapatok jöttek megszállóként Pestre. Kik ezek az ellenállók? – tőprengtem, hát jobb nekik a román megszállás. Nem éltem át, így nem is értettem az akkori országos politikát. Ezután következett Horthy Miklós bevonulása a fehér lován.

A francia megszállás

Egy reggel arra ébredtünk, hogy francia csapatok érkeztek Törökkanizsára. A lakosság úgy fogadta őket, mintha régen várt barátok érkeztek volna. A rongyos bakancsú, elnyítt, fakó, csuhaszürke ruhás katonáink látványa után jólesett látni a kifogástalanul, szépen öltözött francia fiúkat. Az egyszerű falusi nép nem sokat tudott a franciákról. A magyarnak soha nem volt baja a franciával, mindig csak a német volt az, aki a bajt hozta ránk, még akkor is, ha barát vagy szövetséges volt is. A kanizsai intelligencia, még a legszerényebb is, tudta, hogy fróink, költőink, szobrászaink, festőink valóságos Mekkája lett Párizs.

Közvetlenül a francia csapatok bevonulása előtt megjött Aladár bátyám, akit mint segédszolgálatost elsőnek leszereltek. Tetszett neki a kávéház, és azonnal kinyitotta. Volt is forgalom, de akárhogyan is vesszük, ez rövidesen bizony kocsmá lett. Talán ennek az utcára nyíló kocsmának volt köszönhető, hogy a franciák lefoglalták a kocsmából nyíló tágas szobát altiszti étkezőnek, és az udvarban lévő külön épületet, amely nyári konyha és mosókonyha volt. Berendezték konyhának. Két szakács főzött, minden reggel meghozták valahonnan az ő raktárukból az asznapi főznievalót. Volt mit cipekedniük, mert két turnusban is jöttek a kosztosaik. Két vödör bort hoztak naponta a főzéshez. Az asztalnál pedig rengeteg palackozott bor fogyott. A francia katonák új életet hoztak Kanizsára. Lányoknak, asszonyoknak udvarolgattak, sok bánatos hadiözvegyet vigasztalgtak. Igaz, nem takarékoskodtak az ajándékokkal sem. Csokoládét, kávé, szappant, illatszert a hölgyeknek, finom cigarettákat, bort a férfiaknak. Mosásért vagy egyéb apró szolgáltatásért gavallérosan fizettek. A nyomorúságos háborús napok után természetes, hogy a nép nagyon megszerette őket. Boriskáéknál két tiszt lakott. Feszes, jól szabott, fekete egyenruhát viseltek, piros rangjelzés és nagyon sok arany gomb volt rajta. A húszéves, szép nagylány és az akkor még fiatal mama, úgy látszik, vonzerő volt, mert többször barátjaikat is meghívták. Az egyik barátjuk jól zongorázott és a szép francia szononokat együtt énekeltek. Egyik pedig beszélt egy kicsit németül, az tolmácsolta a társalgást. Udvariasan és finoman viselkedtek, Náci bácsi is ott jött-ment közöttük, akkor már nem dolgozott. Ha csak tehettem, én is átmentem, hogy hallgassam a beszédjüket és a szononokat. Nagyon tetszett a francia nyelv, akkor lettem ennek a nyelvnek a szerelmese.

Ahogy éjjel jöttek, úgy éjjel távoztak el a franciák. Utánuk nagy csend lett. Mindenki érezte, hogy valami rövidesen történni fog. Tudomásunk volt arról, hogy a tárgyalások Versailles-ben folynak, az amerikai elnök diktálja a feltételeket. Vártuk a békét, de ami bekövetkezett, nem számított rá senki, de senki sem, a magyarság tragédiája. Erre valóban nem voltunk felkészülve. Éreztem azon a hajnalon, hogy drámai pillanatok szemtanúja vagyok. Hajnalban álmomból felriadva a nagy zajra odarohantam az ablakhoz, és láttam, hogy nagy harsogó trombiták zenéjére és zászlókat lobogtatva bevonul a szerb hadsereg. Csőcselékszerű népség szalad mellettük és éljenzi őket. Csak a kis santa szabót ismertem fel közülük. Csak néztem, néztem, míg el nem vonultak. Nem volt hosszú a menet. Úgy látszik, több irányból masfrozta be. Berohantam a másik szobába, ahol apa, anya és Aladár szintén nézték a bevonulást. Mi ez, apa? – kérdeztem. – Úgy látszik, Magyarországon feküdtünk le, és Szerbiában ébredtünk fel – mondta apa nagyon szomorú hangon. – Ez csak ideiglenes lehet – mondta Aladár –, mit keresnének ezek itt? Hitte is, nem is, amit mondott. A magyar lakosság között valóságos pánik tört ki. Igaz, a lakosság egy része, talán 20–25 százaléka szerb volt, a többség mégis magyar ajkú, mindenképpen bánáti magyar falu volt Törökkanizsa. A Tisza túlsó oldalán lévő Kanizsán pedig egyálta-

lán nem éltek szerbek. Másnap az utca teljesen üres volt, senki nem mert kimozdulni. Persze ez alatt csak az egyszerű magyar lakosságot értem, de hogy hivatalosan mi történik, azt senki nem tudta. Bizonyára ennek is meg volt a formasága, és a katonaság elhelyezése is elő lehetett készítve, de késő délután a kisbíró minden fontosabb helyen hangosan kidobolta, mindenki folytassa a munkáját, senkinek bántódása nem lesz. Másnap apáék is kinyitották az üzletet, Aladár a kocsmát, én pedig bementem a bankba. Az elnök úr nem jött be. Az igazgató ott volt, de teljesen letört, ő már a teljes igazságot tudta. Leült közénk, amit eddig soha nem tett. Úgy mondta halk hangon, az egész Erdélyt megkapják a románok, a Felvidék a cseheké, és az egész Bácska, Bánát a szerbeké lesz. Szép országunk akkora marad, mint egy zsebkendő. Még nem volt soha csúfosabb és igazságtalanabb békekötés. Mi ámulva hallgattuk szavait. Hogy lehet ez, és miért? Úgy informálták Wilsont, hogy itt főleg szerbek laknak, Erdélyben csak románok, a Felvidéken pedig főleg cseh és szlovák a lakosság. Mit tud erről egy amerikai elnök? Semmit. Lehetett volna erről meggyőződni, hogy mi az igazság, ha valóban igazságos békét akart volna kötni. De annyi fáradtságot már nem volt érdemes venni ezeknek az uraknak – mondta halkán, bánatosan az igazgató. A főkönyvelő kérdéseket tett fel. Ugyan mit számít ez nekik, egy tollvonás, ugyan, kérlek, Károly királlyal szóba se állt már régen senki közülük, Apponyinak se volt már szava. Bezzeg a szép román királynő, Karmen Szilvia latba vetette minden báját a románság érdekében, és nem hiába. De a csehek? Azoknak, úgy látszik, jobb politikusaik vannak, mint nekünk. Ezután a főkönyvelővel beszélt pénzügyi dolgokról. Bizonyára a dinár lesz rövidesen a pénzünk. Elmentek a bank teendőit megbeszélni a megváltozott helyzetben. Az igazgató szavai tükrözték az ottani egész magyarság véleményét, nemcsak csúfosnak, de igazságtalannak érezték az ország ilyen nagymértékű megcsonkítását. Még a határok lezárása előtt a mi igazgatónk elment Kanizsáról. Feleségével és két fiával együtt szépen berendezett otthonát otthagya. Valószínűleg ezt is közölte a főkönyvelővel akkor reggel, amikor kettesben elvonultak a bank pénzügyeit megbeszélni.

Jugoszlávia

Közben Szerbia hivatalosan a Jugoszlávia nevet vette fel. Nem volt többé kétség létezéséről. Az én katona testvéreim egymás után szerencsésen hazakerültek. Árminunk is megjött a szerb fogságból. Olyan állapotban volt, hogy arcának szinte állati kifejezése lett a sok éhezéstől és szenvedéstől. Egy ideig ágyban tartotta anyja, és csak vigyázva etette. Szerencsére rendbe jött. Amíg otthon volt, tanult, letette az érettségét, és fuvolázgatótt. Jenő Győrből került haza bánatosan, mert menyasszonyával szakítottak. Nem volt más választása egy ideig, mint otthon maradni. Misinek már szólnie kellett, mert megvolt már a jugoszláv határ. Szerette volna folytatni tanulmányait a jogi egyetemen, de az akkori antiszemita légkör ezt lehetetlenné tette. Be kellett volna vonulnia vörös katonának, de neki elég volt a katonaság, így gyorsan hazaszökött. A sógoraim is szerencsésen hazajöttek. Zoilka már szép nagy fiú volt, amikor apja hazajött. Rövid idő után Bertold újra javígtatta az órákat. Henrik sógort, talán a hősi kintetése miatt mint ellenőrt vette vissza a BKV. Pár év múlva főellenőr lett. Mind a négy bátyám tehát szerencsésen visszajött a háborúból, de teljesen bizonytalan volt a jövőjük. Várni kellett a helyzet kialakulására. Más családokban is így volt, szinte általános lett: hazajöttek a magyar fiúk, és nem tudtak mit kezdeni. Bátyáim egy ideig nagyon élvezték, hogy itthon vannak, hogy együtt vannak. Aladár is tanult, ő is letette az érettségét. Fuvoláztak mind a négyen. Azonban egy idő múlva igyekeztek elhelyezkedni.

Látszólag észrevétlenül, de folyamatosan és aránylag rövid idő alatt megváltozott minden. Elszerbesedtünk. Megváltoztak a városok, a falvak, az utcák nevei az egész ajándékba kapott országrészben. Jöttek az ismeretlen szerb családok, és letelepedtek. Ahol csak lehetett, kicserélték a magyar tisztviselőket szerbekre, vagy legalábbis melléhelyeztek egy szerbet, mert a túlnyomórészben magyar lakosság ügyes-bajos dolgaihoz mégis kellett a helyismeret és a nyelvtudás. Legalábbis egyelőre. Szinte észre se vettük, és máris szerb közigazgatás lett. Apa is kapott különféle hivatalokból szerb nyelvű nyomtatványokat. Nem értette, és a cirill betűket nem ismerte. Átment a szomszéd parasztagazdához, Jaśóhoz, hogy olvassa el, és mondja meg a tartalmát. Jaśo lassan betűzte, és mint egy első osztályos, szótagolva olvasta, a hivatalos szöveget pedig egyszerűen nem értette. – Na – mondta apa, aki akkor már közeledett a 60. évéhez –, annyit, amennyit ez a Jaśo tud, nem lesz nehéz nekem se megtanulni. Hozzáfogott a szerb nyelv tanulásához. Egy év múlva már Jaśo jött hozzá, ha valami hivatalos papírt kapott.

Nálunk a bankban is kötelező lett a szerb nyelvű bankvezetés. A bank tanítatott bennünket, négyünket. Igazgató már nem volt, egyelőre a főkönyvelő volt kinevezve. Kuzmanov tanító, mindnyájunk régi ismerőse tanított bennünket. Kuzmanov felesége Gubás Veronka volt, az egykori vonatos társam testvére, most Kuzmanov lett az igazgatóm. Az ottani kevés szerb intelligencia most mind magas állásba került. A bankban, ha nem is ment túl jól a szerbnyelv-tanulás, amennyi nekem a munkámhoz kellett, hamar megtanultam.

Ekkoriban hallottam vagy olvastam először azt a kifejezést, hogy magyar kisebbség. . .

Boriskáké anyagilag nem jól álltak. Náci bácsi nem keresett, lassanként felélték mindent. Boriska képeket kezdett festeni. Volt egy pár jól sikerült képe, de voltak gyengéi is. Áttért a kerámiára. Főleg figurális kerámiát formázott, csodálatos ügyessége volt. Komoly művész lehetett volna egy kis tanulással, de Kanizsán ezt nem fejleszthette tovább, és a szükséges jó anyaghoz is nehezen jutott hozzá. Az udvarában lévő melléképületben építtetett egy égetőkemencét, itt készültek a szebbnél szebb kerámiák. Két kedves darabom van még tőle emlékül, egy mosónő a dézsával és egy trombitáló fiú. Ezeket őrzöm kegyelettel. Miután a kerámiával nehézségei voltak, irodalommal kezdett foglalkozni. Persze ezt rengeteg olvasás előzte meg. Akkor lett ismertté Ady Endre, akit vidéken még nem értettek meg, Boriska Ady-rajongó lett. Írásait elküldte a *Bácsmezei Naplónak*, az akkori legnagyobb magyar nyelvű újságnak, és lassanként rendes munkatársa lett. Írt még a *Kalangya*, a *Vagyunk* és a *Magyar Föld* újságoknak is.

Egyik rokonomat elvittem Kanizsára, ahol nagyon jól érezte magát, még lehetett fűrődni a Tiszában, volt egypár napos idő. Boriska beszélt neki az új magyar irodalomról, felolvasott neki pár Ady-verset. Ez nem nagyon érdekelte. Boriskára azt mondta, milyen szép lehetett, kár, hogy látszanak már rajta a hervadás jelei. . .

Otthon, mikor megérkeztem, nagyon megörültek, főleg mikor azt mondtam, hogy az ünnepeket is szeretném itt tölteni. Vártam a kedvező alkalmat, hogy zavartalanul kettesben lehessen Boriskával. Aztán ami évek alatt felgyülemlett bennem, mindent, de mindent elmondtam neki őszintén, azt is hozzátéve, mennyire bánt ez, mert saját magamban keresem a hibát. Boriska itt félbeszakított, ugyan, eredj, ne butáskodj, hála Istennek, te egy egészséges fiatal nő vagy. Ilyesmi elő szokott fordulni a férfiaknál. Ki tudja, hátha a sokévi orosz fogság, a fogolytábori élet is közrejátszhatott. Jólesett, hogy nem engem tart hibásnak. Soha ezt a beszélgetésünket és a válasunk igazi okát nem tudta meg senki. Erre kértem Boriskát. Ő megtartotta ígéretét, és titkomat magával vitte a sírba. Miért from le füzetembe mégis? Azóta olyan sok évtized telt el. Nincs már ennek semmi jelentősé-

ge. A világ is megváltozott, az erkölcsök és az emberek felfogása is. Annyi minden történt még velem az életben, miért ne legyek őszinte legalább most e néma papírhoz, amit lehet, hogy nem is fog elolvasni soha senki. . .

Boriskának az volt a véleménye, hogy a legsürgősebben el kell válnom Sanyitól. Az évek gyorsan múlnak, most még fiatal vagy, új életet kezdhetsz! De hogyan? Ez maradt a nyílt kérdés, amelyre egyikünk sem tudott felelni. Sajnos az eddigi próbálkozásaim kudarcot vallottak. Ugyancsak érdeklődtem Suboticán, de mindenütt azt a választ kaptam, hogy ma már perfekt szerb nyelvtudás nélkül elhelyezkedni nem lehet. Sajnos, ehhez a nyelvhez nincs érzékem, soha nem tudnám annyira megtanulni, hogy megéljek általa. Boriska nagyon szeretett volna segíteni. Foglalkoztatta a sorsom, törte ő is a fejét, mit tudna értem tenni. Az ünnepek egy része már lezajlott, de még semmi nem jutott az eszünkbe. Amikor egyedül maradtunk, én vissza-visszatértem a témához. Tudod – mondtam –, egy szép foglalkozást szeretnék, amivel megkeresem a megélhetésem. Férjhez menni pedig belátható időn belül nem akarok. A szép foglalkozást hallva, Boriskának lett egy ötlete. Legyél kozmetikus! – mondta hirtelen. Kozmetikus, mi az? Tudod, amikor még minden évben mehettem Pestre, én voltam ilyen kozmetikában. Elmondta, hogy egy Pollák Sarolta nevű kozmetikus nagyon hirdette az ő Mirakle nevű szőrvesztő gyantáját. Ide ő többször följárt, jó krémeket is árultak. Ilyen itt még nincs! Laura unokanővérünk barátnője, Fehér Jolán, aki a Tanácsköztársaság bukása után Bécsbe emigrált, ott kitanulta a kozmetikát. Talán ő hajlandó lenne téged erre megtanítani, ha Laura megkéri. Bár nem tudtam, pontosan miről van szó, mert még eddig nem láttam, hát elképzelni sem tudtam, milyen lehet egy kozmetika, de az ötlet nagyon tetszett. Elhatároztuk, hogy sorjában hozzá kell fogni a dolgok intézéséhez.

Törökkanizsán Flóra elmesélte férje betegsége, majd halála körülményeit. Majd az én életemről szeretett volna többet tudni. A túzról, az okáról, az új kozmetikáról stb. Nem tudtam megmaradni otthon, azt mondtam, hisz még lesz időnk, majd mesélek. De újabb és újabb szeretetből fakadó kérdések jöttek. Dezső egészségi állapota, anyagi helyzetünk. Úgy intéztem, hogy délutánonként Editkével lementünk a Tiszára fürödni. A délelőttök otthon a takarítással és az orvos várásával teltek el, aki naponta jött injekciót adni anyának. A Tisza vize még elég hideg volt, úgy látszik azonban, az én idegeimnek pont ez kellett. Editke is szívesen jött a hideg vízbe, de hamar kék-zöld lett a szája, és kiraktam a napra. Aztán jöttek az éjszakák, amelyek örökre fájdalmas emlékeim maradnak. A szomszéd szobában aludva minden éjjel anyám jajgatása ébresztett fel. A fájdalomcsillapító adagjának mennyisége ilyenkor már ki volt mérítve.

...

Néha este Boriskával elmentünk egy kis vacsora utáni sétára. Mesélt, mesélt Boriska, a Vajda János Írórtársaságnak egyik-másikáról, akikkel állandó levelezést folytatott. Én olyan messze álltam ettől lelkileg, és mint frókat sem ismertem, mást nem tehettem, mint udvariasan hallgattam. Szegénykém, neki pedig az esett jól, hogy valakinek erről beszélhetett. A búcsúzás ideje mégiscsak hamar elérkezett.

1938. január vége

Másnap délelőtt átmentem Boriskához. Etelka nem jött, mert mint mindig, ha hazajött, talált javítanivalót, varrnivalót a géppel a már elöregedett fehéreneműk között. Boriska már kész is volt a főzéssel. Levest főzött, és lekváros kelt buktát süített, nagyon gyakran csinált kelt tésztát, mert a férje, Náci bácsi nagyon szerette. Az volt az érzésem,

hogy nagyon takarékosan kell élniük, ez a sok hústalan nap nemcsak a Náci bácsi tézsza-szeretete, inkább kényszerítő takarékosági okokból adódik a háztartásukban. A szép szalonja a fekete zongorával és a többi szoba most fűtetlen, barátságatlanul hideg volt. Csak a hálószobájuk volt fűtve. Ide húzódtunk a cserépkályha közelébe a székjeinkkel. Mutatta a levelet, amelyben Laura unokatestvérünk meghívta Pestre. Laurának most saját szép lakása volt a Bérkocsis utcában. Nagyszerű! És mikor fogsz Pestre jönni? Talán az ősz felé – mondta –, Náci addig Újvidéken lesz Mancinál, élvezni fogja a kis unokáját. Remélem, addigra már nálam is lesz hely, addigra ki szeretném tenni a lakóimat. Minden reményem megvan arra, hogy keresek majd annyit, hogy a magas házbér nem lesz majd gond.

– Mesélj valamit Bécsről – mondta Boriska, aki még külföldön soha nem volt. – Mi-lyen Bécs? – Sajnos, erről nem sokat tudok mesélni – mondtam. Voltak szabad délután-jaink az előadások után, és voltak kolléganők, akik ismerték Bécsset, és volt pénzük. Ők elindultak, és bizonyára sok szépet láttak és vásároltak, én azonban már az első délután az egész pénzemet Lajcsék doktornál hagytam, hogy a kozmetika részére hormonpakolást hozzak. Taxival mentem jó messzire, és amit hoztam, igazán nem sok, de sok schillingben számolva. Olyan drága minden, hogy elfogyott a pénzem. Olyan jó ez a hormonpakolás? – érdeklődött Boriska. Megmondom őszintén, én nem szeretem, de ha te ott leszel, majd a te arcodra is felkenjük. Ettől eltekintve remekül éreztem magam. Két kedves kolléganővel barátkoztam össze, sokat beszélgettünk a szakmáról, és rengeteget neveltünk. – Min tudatok annyit nevetni? – kérdezte Boriska. Jól van, elmesélem, hátha te is nevetni fogsz, de nem biztos, hogy te is tudsz ebben humort találni, mert egy váratlan szituáció váltotta ki ezt a nevetést, s ha már három nő együtt vidáman érezte magát, ez többnyire barátsággal végződik egy ismeretlenekkel való együtt utazáskor. Ez a szituáció az volt, hogy két idősebb, kíváncsi hölgy kihallgatta beszélgetésünket, de nem tudták, hogy kozmetikáról van szó. Elindult a hajónk Bécs felé ragyogó napsütésben. Lassan szelte a hullámokat felfelé menve a Dunán. A fedélzeten két oldalon pad volt, a többi részén kis kerek asztalok, pár székekkel. Itt lehetett rendelni kávét, fagyilaltot stb. A mellettünk levő asztalnál két idősebb hölgy ült, mindkettő kalapban, olyan igazi vénlány kinézésű, az egyiknek cvikker volt. Mi jóformán észre sem vettük őket. Arról beszélgettünk, vajon lesz-e gyakorlati bemutató, s a régi vagy az új módszer szerint lesz-e bemutatva a masszírozás. Nálunk eddig még minden kozmetikus a páciens háta mögött állva masszírozta az arcot, a fejtámlán volt a fej, ugyanúgy állva, mint a fodrászok. Külföldön azonban már fekvőszékek voltak és a kozmetikus ülve végezhette az arcmasszázszt. Ez vitát váltott ki közöttünk, észre sem véve, hogy jó hangosan beszélünk. – Én soha nem fogom ülve csinálni – az nem lehet olyan jó, mondta az egyik –, mert én előlről kezdem, azután folytatom hátulról. – De ne haragudj, kérek, mégiscsak jobb, ha fekszik, te pedig ülve csinálod, mint hátulról és állva. Nem gondolod? – Ne vitakozzatok – mondtam –, mindenki, ahogy megszokta, úgy fogja csinálni, mert neki úgy a legjobb. Előbb azt meg kell szokni, más mozdulatok kellenek ülve, mint állva. Egyszer csak a két idős hölgy felugrott, odaálltak elénk, és ránk ordítottak: – Ez már mégiscsak sok! Micsoda disznóság, nem szégyellik magukat!! Megdőbbenve bámultunk rájuk, amíg felháborodva elviharzottak. Utána kitért belőlünk a nevetés. Mire gondoltak ezek? Ejnye, ejnye. . . És nem tudtuk abbahagyni a nagy nevetést. Sikerült megnevettenem Boriskát is, én magam is újra nevettem az emlék hatására. Folytattam tehát a bécsi beszámolót. A bécsi út eredménye, hogy visszatért a szakma iránti érdeklődésem, s ezt most az új lakásban hasznosíthatom. Boriska szívesen hallgatta a tőle oly távol eső témájú történeteket, nekem pedig jólesett,

hogy valakivel erről beszélhettem. Mikor lett volna időm otthon a kályha mellett ülni, így nyugodtan beszélgetni, és kit érdekelték volna ezek a szakmai kis semmiségek, pedig az én életem nagy részét mostanában ezek töltötték ki. Boriskának is jólesett, hogy beszámolhatott irodalmi sikereiről. Felolvasta egyik új versét, címe az volt, a Csoda. Nagyon tetszett a vers, kértem, írja le, szeretném, ha ez a vers nekem is meglenne. Volt neki egy gépelt példánya, azt nekem adta. Így búcsúztunk el, hogy mindketten jól éreztük magunkat egymás társaságában és előre örültünk a pesti viszontlátásnak.

Csoda

Mi lesz, ha egyszer nem lesz többé csoda
és a józan görcsövön mindent megtanulunk látni
és nem lesz majd hit sem, amely anyja a csodának
mert a csoda hitünk mélyében él. . .
amikor már semmi se segít
az élet nem vonz, nem taszít
a színek számot kapnak a hátukra
és szétkenhetem magamon, mint az orvosságot.
Ultraviolett – mondom
és nincs többé kopasz fej. . .
ó, jaj, de fájnak a megismerések!
Legmagasabb hó, a legmagasabb fény
a nagy Csodák
gépek igájában szolgák lettek
hogy segítsék húzni tovább a földi életet
melyről naponta hússzor elkíváncozunk
százszor modjuk, hogy semmit se ér
és még a Napot is elkonzerváljuk télire
hogy olcsón melegedjünk.
Mert az élet drága
amíg szén, amíg búza, amíg háziállat
de mélyen leszállított áron kel az ember,
az esze, a keze, a szeme, az ereje. . .
szívről, lelkéről nem is beszélek
ki törődne azzal, amit nem lehet
napszámba állítani?
Nem sírok én, csak ámulok
oly egyedül vagyok ebben a lelkendezésben
ijedt örömben a jövőről
amelyről nem tudom milyen lesz
mert amit ígér, azt föl nem foghatom
át nem érem, meg nem mérhetem. . .
csak mutatni szeretném, amit senki se lát
amit én se látok, de érzek, én érzek
mert ez is hithez van kapcsolva
és csodához, mely csak költőt gazdagít.
Mert a költőnek a kétszer kettő is csoda

a virág is csoda
 a fűszál is csoda
 a szem ragyogása és a hang – számlálhatatlanul
 a rezgés, mert a rezgés is csoda.
 Hogyan tudnám számon tartani,
 megóvni az élet sok csodáját szűzen,
 amikor bennem csírákat hajt minden
 megfajtott csoda?
 És szabad-e kárhozthatnom a tudást
 mely gyógyszerre desztillált minden varázsszert
 és régi törvényeket zúz szét lombikjaiban?
 Mutatni szeretném, amit senki se lát
 én se látok, csak érzek, én érzek
 és mondani, hogy nem szabad megállni
 az egyéni ligetek bokrai tövében
 mert valahol a végtelenben
 a nagy erejű közös fohászra várnak.
 Mi készül, nem tudom. . .
 Valami lesz, ami kell, ami mindenkinek kell, talán
 valami csodagép: bekapcsoljuk, ha éhesek
 vagyunk,
 ha szomjasak vagyunk. És jóllakunk.
 Úgy válogathatunk testünk tápláléka között
 mint szellemünk már válogathat a maga
 ényencfalatai után a rádió műsoraiban.

Boriska rövidesen megérkezett. Lauránál lakott, de sokszor volt nálunk. A kozmetikában a lányoknak jó modelljük lett. Még az epilálást is rajta mutattam és magyaráztam, ezt is engedte. . .

Ha az írók közé, vagy a Vajda János Irodalmi Társaság összejöveteleire ment, mindig feljött előtte egy hormonpakolásra. Egyszer azt mondta, menjek el vele, ismerjek meg egy pár írót közülük. Egy este a Symplon Kávéházba mentünk. Itt volt a találkozóhelyük a fiatal írónak, és a *Nyugat* irodalmi lap munkatársainak. Több asztal volt összetolva a számukra a kávéház háttérében. Boriska halkan megnevezte nekem az írókat, látod, az ott Kassák Lajos. Jól megnéztem, keskeny arca volt, és különös, hosszú hajú frizurája. – Milyen érdekes fej – mondtam –, el sem lehet felejteni. De a későbbi években a publikált képeken már nem lehetett ráismerni. Ignostust még Szabadkáról ismerte Boriska. Felsorolta a jelenlevők neveit, de bizony nem emlékszem rájuk. Szász Zoltánnal élénk vitába bocsátkozott, és amikor elköszöntünk a társaságtól, ő hazakísért bennünket. Ezeknek az írónak a műveit nem ismertem, nevüket nem tudtam. Várnai Zsenit szerettem volna megismerni, de sajnos, ő nem volt ott akkor.

Amikor még több időm volt, sokat olvastam. A régi klasszikusok közül Tolsztoj, Csehov, Victor Hugo, Dosztojevskij, Zola, Balzac, a magyar írók közül Jókai, Mikszáth, Harsányi Zsolt, Heltai Jenő, Szerb Antal, Zilahy Lajos és még sorolhatnám, de ezeket a modern írókat nem ismertem. Más világban éltem, az egyszerű mindennapok világában, elmerülve a munkában.

Boriska a lakástól és a kozmetikától el volt ragadotva. Addigra már egy szép perzsa

szőnyeg is volt az ebédlőben. Igaz, hosszú részletre vettem. Nem mertem sokhavi részletet vállalni, csak amennyit tudtam, hogy könnyen kifizetek. A Flóra által készített gobelines asztalterítő és a gyönyörű függöny látványának hatását nagyon fokozta a perzsaszőnyeg. – Emlékszel – kérdezte Boriska –, amikor 1926-ban a válásod után együtt tőprengtünk, hogy mihez is kezdhetnél? Emlékszem – feleltem –, még arra is, hogy én akkor azt kérdeztem, mi az a kozmetika, de ne feledd el, azóta 12 esztendő telt el, sok-sok küzdelemmel. Nem volt könnyű, amíg idáig eljutottam. Egy hónap múlva Boriska hazautazott. A család minden tagjának küldtem vele ajándékot. . .

Repültek a hetek, karácsony lett. A kisiskolás Editkém nagyon örült a szünetnek. Lenkékhez karácsony első napjára meg voltunk hívva. Így ért véget számomra szinte észrevétlenül az 1938-as év. . .

Egy napon 1942-ben Boriskánk váratlanul megjelent. Kis fekete lakk-koffer volt a poggyásza, ebben volt összes holmija. Sápadt és sovány volt, látszott, hogy beteg, aggódva nézett rá. Azután Dezsővel döbenten hallgattuk. A németek akkor már megszállták Jugoszláviát, a harcok folytak még. A kanizsai zsidók akkor még otthonaikban lehetnek, de sárga csillag viselésére voltak kötelezve. Mi semmit nem tudtunk ezekről az eseményekről, hiszen teljesen el voltunk vágva, a magyar sajtó nem foglalkozott a zsidókkal, csak a német győzelmekkel. Nem csoda, hogy ez a hír borzasztó hatással volt rám és Dezsőre. Boriska azután mesélte, hogy milyen nehezen sikerült neki Pestre jönnie. Előbb nem kapott engedélyt, de a kezelőorvosa, aki pedig szerb, a Matein doktor nem nyugodott bele, kijárta mégis, hogy jöhessen. Orvosilag igazolta, hogy gyógyíthatatlan beteg, de neki titokban azt mondta az orvos, hogy majd Pesten meggyógyítják. Dezsővel egymásra néztünk, szólni nem tudtunk. A változás eleinte jót tett Boriskának. Nem mindjárt esett ágyának. Körülbelül egy hónapig még tartotta magát, de az írók társaságába már nem járt. Néha telefonált egyik-másik író ismerősének. Egyszer telefonon randevút beszélt meg a Gerbeaud-ban Várnai Zsenivel. Ott is voltak, pár órán át beszélgettek. Várnai Zseni egész a kapuig kísérté haza. Láttam, amint elköszöntek egymástól. Azután ránéztem Boriskára. Lífittel felvittem és azonnal lefektettem. Ettől kezdve már fekvő beteg volt. A kis betegszoba már be volt rendezve a részére. Felállítottuk az egyik ágyat és egy kis szekrényt a holmijának. Az asztal és a székek maradtak, és jól el is fértek. Levegős, világos, napos volt a konyha melletti kisszoba. Most már orvosi kezelés kellett. Én csak sópánszkodtam, de tehetetlen voltam. Pár napon belül Dezső elintézte, és kórházba vitte Boriskát. A Szabolcs utcai zsidó kórházban a legjobb híré belgyógyász osztályán helyezte el. Egyelőre kivizsgálásra vették fel. A vizsgálat eredménye valóban sajnos gyógyíthatatlan betegséget, májzsugorodást mutatott ki. Dezső annyi jószággal és gondossággal törődött a beteggel, saját testvérével sem tehetett volna többet. Egy idő után hazakerült a kórházból. Pár hónapig otthon ápoltuk. Ha néha egy kicsit jobban érezte magát, bízott benne, hogy meg fog gyógyulni. Ez azonban mind ritkábban fordult elő. Semmi nem érdekelt. Egyszer elővette a sok szerelmes levelet, amelyeket imádóitól kapott. Ezeket olvasgatta. Láttam, hogy boldogan mosolyog. – Nem minden asszony kap ilyen leveleket – mondta. Néha azonban nagyon ideges, szekáns beteg volt. Azt mondta, hogy nálunk oly rossz a koszt, oly rosszul főzünk, ő azért nem tud enni. Etelka elég gyakran jött látogatni. Neki örült, de amit hozott, azt is éppen hogy csak megkóstolta. Tél volt, legtöbbször narancsot hozott neki. Rohamosan romlott az állapota. Újra kórházba kellett vinni. Majd újra hazakerült. Így teltek a hónapok a kórházi és az otthoni ápolás között. Ha a kórházban volt, nagyon várt, hogy bemenjek. Ha kérdeztem, mit vigyek, mindig húslevest kért. Azt melegen megette. Dezső mindennap beszaladt hozzá, hogy van-e valami kívánsága.

Az orvossal is beszélt, aki azt mondta, már nem sok ideje van hátra, de ezt Dezső nekem nem mondta meg. Amikor utoljára be kellett vinni a kórházba, akkor már előtte otthon nagyon rosszul volt. Érezte, hogy rövidesen meg fog halni. – Ilyen fiatalon – mondta. – Hiszen mindig azt mondtad, Boriskám, hogy fiatalon szeretnél meghalni – feleltem. – De nem ilyen fiatalon – mondta szomorúan. Akkor átadta nekem utolsó regényének kéziratát. – Életrajzregényem – mondta. Neked hagyom, de ígérd meg, hogy Etelkának nem adod oda. Mi lehetett benne, amit Etelkának nem kellett volna tudni, ezt soha nem tudtam meg. Attól kezdve, hogy erős vízajtót kapott, rohamosan gyengült. Nem mertük otthon tartani. Újra kórházba vittük, egy kis ideig jobban lett. Vasárnap vittem neki húslevest, amit jóízűen megevett. Hétfőn Dezső benézett hozzá, az orvos azt mondta, hogy agonizál. Még napokig nem tudott meghalni. Én hagytam magam lebeszélni Dezső által. Jobb, ha így nem látod, mondta. Nem mentem be a haldoklóhoz még utoljára. A félelem, a borzadály visszatartott. Pedig talán az élet egy szikrája még benne volt, ha nem is látszott, talán még várt engem, azért tudott oly nehezen meghalni. Később ezért megbűnhődtem. Hosszú évekig erős lelkiismeret-furdalásom volt.

Boriska betegsége alatt 1942-ben a kanizsai zsidóknak el kellett hagyniuk otthonukat. Belgrádba vitték őket, az ottani gettóba. Még Belgrádból kaptam egy levelet, Flóra írta, próbálják küldeni valami kóser ennivalót apánknak, kis kenyéren kívül mást nem eszik. Mancika is írt, küldjek egy kis üveg ricinusolajat, a kis Juditka belei nem működnek, nem eszik. . . Szereztem kóser virslit, dobozolva a Reben Buzel kóser cégtől, a ricinusolajjal, keksszel, egy kis csokoládéval kiegészítve egy kis csomagot készítettem, és a megadott címre elküldtem. Választ erre nem kaptam. Nem hiszem, hogy átadták a csomagot nekik. Állítólag még abban az évben bevagonfrozták őket, és vitték a haláltáborba. Egyetlen személy jött ki a gettóból, akinek keresztény férje a régen áttért feleségét sok pénzzel ki tudta menteni. Ez a személy Náci bácsi testvéreinek leánya, Polláck Rózsika, Nemes Kázmérné volt. A rokoni kapcsolatot tartottuk, így később mesélt a belgrádi gettóban együtt töltött napokról. Csak pár dolgot említett. Mindenkit a legdurvábban kivallattak, hova dugta el otthon hagyott pénzét vagy ékszerét. Apám is bevallotta, hogy öregségére félretett kis pénzét a füstölő kéményébe rakta el, Zoli azt mondta, az ékszerüzletben van minden, Zitának azt mondta, hogy a konyha kövezete alá rejtett el az üzleti anyagokból. Később a németek a templomot és a házat is lerombolták, kő kövön ott nem maradt. Állítólag Misi bátyámat még ott agyonlőtték. Feleségével durván bántak, elszakították őket egymástól, ezért ő hangoskodott, és a felesége előtt őt lelőtték. Flórának volt egy hűséges fiatal magyar cselédlánya, ennivalót készítettek nekik, leutazott Belgrádba. A gettóba bejutva igazoltatták, azután zsidópártolásért agyonlőtték.

Az üresen maradt zsidó lakásokat Kanizsán a csőcselék kifosztotta.

Boriskát 1943. február 8-án temették el a rákoskeresztúri zsidó temetőbe. Kemény, hideg idő volt. A temető a hóféhér vastag hórétegben különös, szinte földöntúli látványt nyújtott. A búcsúztató alatt a koporsóra téve kezem, egy fájdalmas, belső monológgal búcsúztam tőle. Pihenj békében, Boriska, talán neked jobb így, nem tudtam meg, hogy evitték férjedet, apánkat, testvéreinket. Szép nagy házad ott maradt üresen, a bársonyszalon, a fekete zongora, a saját kezeddél és fantáziád által készült szép kerámiák. Saját festményeid, kedves könyvtárad, frői munkásságod művei, híres magyar írók féltve őrzött levelei, mindez szabad prédája maradt a fosztogatóknak. Isten veled, Boriskám, és bocsáss meg nekem.

Fejfája helyett a következő évben csináltattam egy sírhantot beborító sírkövet. Csak ennyi áll rajta: P. Gergely Boriska, élt 58 évet.